

УДК 811.112.2'38

Н. А. Серeda,

кандидат філологічних наук, старший викладач
(Київський національний лінгвістичний університет)

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ВАРІАНТИ АФІКСАЛЬНИХ ПОХІДНИХ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЯКОСТІ

Проблема лексико-словотвірних варіантів афіксальних похідних іменників на позначення якості розглядається в семантичному і прагматичному аспектах. Парадигматичні відношення між похідними одиницями, що ґрунтуються на інтегральних та диференційних, семантичних і словотвірних компонентах, дозволяють виділити словотвірні та лексико-словотвірні варіанти похідних іменників сучасної німецької мови.

Одним із універсальних явищ системи мови є явище варіативності, яке об'єктивується на різних рівнях системи мови. Але й надалі залишається відкритою проблема визначення її характеристики варіантів афіксальних похідних одиниць сучасної німецької мови, зокрема іменників на позначення якості.

З питання лексико-словотвірних варіантів похідних одиниць протягом останніх десятиліть з'явилися і з'являються роботи таких учених як Л. М. Васильєва, О. Г. Беляєвської, Н. Г. Іщенко, В. Е. Oberle, M. Lohde, W. Motsch, P. Radtke, Ch. Römer, B. Matzke та інших.

Метою нашого дослідження є дослідити виникнення та розвиток в німецькій мові лексико-словотвірних варіантів похідних іменників зі значенням якості. **Завданням дослідження** є визначення основних умов утворення та функціонування лексико-словотвірних варіантів похідних іменників зі значенням якості, а також визначення центральних питань у проблемі варіювання.

Невизначеність і різноманітність семантичних взаємозв'язків, з одного боку, відкритий характер мови, з іншого боку, досить ускладнюють парадигматичний поділ словникового складу.

Парадигму утворюють, отже, деякі тісно пов'язані один з одним та взаємозамінні в усіх позиціях основні компоненти, наприклад, *die Furchtlosigkeit* – *die Unerschrockenheit* (безстрашність), деякі компоненти основного складу та периферії [1: 98]. Системні відношення в парадигмі, з одного боку, зміни суспільного відношення, з іншого, визначають подальший розвиток значень слова. Нові значення виникають часто як ознаки значення (семи) компонентів у середині початкової парадигми і можуть реалізуватися як нові значення слова в нових парадигмах [1: 99].

Парадигматичні відношення, як правило, поділяють на:

- 1) ієрархічні (родо-видові та співвідношення частини до цілого);
- 2) відношення тотожності (дублетні, варіантні);
- 3) відношення ідентичності (синоніми, лексично-семантичні групи, семантичні поля);
- 4) відношення полярності (антоніми) та інші взаємовідношення на основі спільних ознак [1: 87].

Найбільший інтерес для нашого дослідження викликає друга і третя групи, до яких належать варіанти і синоніми (компоненти лексико-семантичних груп чи семантичних полів), що є притаманними для здатності замінятися в усіх текстах і контекстах та узгодження в семній структурі, наприклад, *die Unschönheit* (некраса) – *die Unansehnlichkeit* (непривабливість, непоказність, незначність) – *die Hässlichkeit* (потворність; огидність, мерзотність) – *die Scheußlichkeit* (огидність, мерзенність). Парадигматичні відношення як взаємовідношення, що займають певне місце чи позицію, стосуються системних відношень слова в парадигматичному семантичному полі / у словниковій групі і т. д. [1: 89]. За цими типами парадигматичних взаємовідношень виділяють [2] багато парадигматичних угруповань, які можна структурувати за їхніми відношенням до дійсності. Так, до позамовних належать, наприклад, такі угруповання, як ряди: *die Langsamkeit* (повільність) – *die Gemächlichkeit* (спокійність, повільність) – *die Behäbigkeit* (непоспішність, повільність) – *die Trödeligkeit* (повільність), *die Sparsamkeit* (ощадливість, економність) – *die Wirtschaftlichkeit* (економічність; економність, ощадливість); *die Bequemlichkeit* (зручність, комфорт) – *die Gemütlichkeit* (затишність, приємність), пароніми: Form: *die Schiefheit* (кривизна, нахил, похилість) – *die Schräge* – *die Stumpfheit* (тупість) – *die Geradheit* (прямизна) та ін., які ще називають тематичними групами [1: 89], до якого входять тематично близькі слова.

До системних угруповань належать: а) частини мови за категоріальним значенням: *die Beweglichkeit* (іменник: рухливість, жвавість) < *bewegen* (дієслово: рухати, ворухити; хвилювати, зворухити), *beweglich* (прикметник: рухомий, рухливий; зворухливий), *bewegt* (прикметник: схвилюваний, зворухений; бурхливий); б) *гнізда слів* або *словотвірні парадигми* (слова зі спільними коренями слів), наприклад: *die Artigkeit* (слухняність, вихованість, ввічливість, повага) – *die Unartigkeit* (неввічливість, неслухняність, пустотливість); *die Beschaffenheit* (властивість, якість, стан)

© Серeda Н. А., 2010

– *die Missbeschaffenheit* (потворність, бридкість); в) *семантичне варіювання* (система значень слів одного й того ж полісемічного слова): *die Schönheit* як конкретне поняття: *eine schöne Frau* (красива жінка) – *die Schönheit* як абстрактне поняття: краса чого-небудь – *die Schönheit der Natur, innere Schönheit*, або *антоніми* (наприклад, *die Schönheit – die Hässlichkeit*); г) *синонімічні угруповання* (слова, що є близькими або ідентичними в одній зі своїх семем і тому є взаємозамінними в контексті), г) *лексико-семантичні групи* з їхніми парадигмами, що включають лише компоненти, які здатні до взаємозаміни: *die Attraktivität* (привабливість, миловидність), *die Anziehung* (привабливість), *der Charme, der Scharm* (привабливість, шарм) і т. д.

Однією з важливих рис семантики слова є *варіативність*, тобто здатність значення варіюватися, змінюватися відповідно до конкретних умов його реалізації в акті комунікації [3: 7]. Динамічність, змінність значення забезпечує здійснення мовою її комунікативної функції та є виявом фундаментальної властивості мовної системи, що забезпечує здатність мови слугувати засобом людського спілкування, мислення, вираження й об'єктивації виявів справжнього життя.

Варіативність як лінгвістична категорія наявна на різних рівнях мови: на рівні фонем, морфем, слова, фразеологізму і т. д. Це дає можливість висловити ту саму думку різними способами, а головне, з різним ступенем емоційної оцінки. Велику цікавість викликає проблема варіативності та варіативних відношень у галузі афіксальних похідних зі значенням якості.

Структурно-морфологічні варіанти слова виникають, отже, тоді, коли одна з морфем, що входить до його складу, є позбавленою того значення, яке вона звичайно має при розрізненні слів [4: 213]: *die Eigenbrötlerei – die Eigenbrötelei* (оригінальність, дивацтво, чудацтво), *die Dusterheit – die Dusterkeit* (темрява; похмурість, хмурість).

До основних типів варіативності належать *лексико-семантичне варіювання* та *контекстуальне варіювання* [3: 64]. Основним у теоріях лексико-семантичного варіювання є поняття варіанта як однієї з декількох допустимих модифікацій одиниці в мовній системі [3: 65]. Так, у словотвірній системі німецької мови яскравим прикладом можуть бути три варіантні суфікси *-heit*, *-keit* та *-igkeit* [5: 196; 6: 100]. Щодо історії виникнення, то всі три варіанти історично походять від однієї форми, і лише від морфологічних властивостей бази залежить розподіл похідних елементів як на попередніх етапах розвитку, так і в сучасній німецькій мові. Це свідчить про те, що йдеться не про різні суфікси, а про додатково розподілені морфологічні варіанти, аломорфи тієї ж самої словотвірної морфеми [7: 49].

Отже три суфікси-варіанти *-heit*, *-keit* та *-igkeit* можуть бути підведені під термінологічне спрощення, замінюючи суфікс *-heit*. Якщо варіанти – суфікси до різних основ з одним і тим же значенням, то їх називають лексико-словотвірними варіантами (*die Furchtsam+keit – die Ängstlich+keit*; *die Fruchtlos+igkeit – die Nutzlos+igkeit*; *die Fraulich+keit – die Weiblich+keit*; *die Eigen+heit – die Seltsam+keit – Schrullig+keit*), якщо до одних і тих же основ – словотвірними варіантами (*die Fromm+heit – die Frömm+igkeit*; *die Dicht+heit – die Dicht+igkeit*). Словотвірні варіанти є, отже, словотвірними парами, які мають повну зовнішню схожість з мінімальною розбіжністю в одну або дві словотвірні морфеми і однакову твірну основу однієї й тієї ж частини мови [8: 342].

Залежно від суфікса семантично-функціональна диференціація, під час якої зберігається це аломорфне відношення, є винятком. Вона обмежується конструкціями, основу яких можна утворити від більш ніж одного аломорфа, де в різний спосіб утворені іменникові деривати перебувають в опозиції один до одного, наприклад: *die Dichtheit* (густота, щільність, непроникність, герметичність) – *die Dichtigkeit* (щільність, непроникність, непрозорість, непроглядність; стислість, компактність), *die Kleinheit* (незначність, малість; дріб'язковість, педантичність; мізерність, убогість) – *die Kleinigkeit* (дріб'язок, дрібниця).

Похідним, утвореним за допомогою суфікса *-heit* та його варіантів *-keit* / *-igkeit*, присвячені роботи багатьох учених [9; 7; 10; 11; 12].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що між значеннями похідних слів існують досить складні парадигматичні відношення, що свідчать як про внутрішню семантичну цілісність слова, так і про його структурну цільнооформленість [5: 10, 11, 55]. Виділення слова щодо інших подібних йому одиниць зумовлено парадигматичними відношеннями, спільністю і протиставленням формальних і семантичних ознак. На основі певних семантичних ознак парадигматичні відношення займають однакові позиції в мовленнєвому ланцюжку, наприклад, іменники на позначення швидкості: *die Schnelligkeit* (швидкість), *die Raschheit* (швидкість, стрімкість; запальність), *die Behändigkeit* (спритність, швидкість, легкість; моторність, кмітливість). З лінгвістичної точки зору, для таких відношень є важливим, щоб значення окремого слова залежало від значення інших слів того самого семантичного поля / одного й того ж угруповання слів; – кожне нове слово чи компоненти, що зазнали зміни значення, можуть при цьому змінити всю структуру семантичного поля. Проведене дослідження дозволяє поглибити сучасні знання про лексико-словотвірні

варіанти похідних іменників сучасної німецької мови і просуватися далі в дослідженні проблеми варіативності похідних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ірина Миколаївна Осовська. – К., 2003. – 188 с.
2. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Леонид Михайлович Васильев. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
3. Беляевская Е. Г. Семантика слова / Елена Георгиевна Беляевская. – М.: Высшая школа, 1987. – 128 с.
4. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ольга Сергеевна Ахманова. – [2. изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 296 с.
5. Eichinger L. M. Deutsche Wortbildung / Ludwig M. Eichinger. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000. – 269 S.
6. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen / Michael Lohde. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2006. – 350 S.
7. Obrle B. E. Das System der Ableitungen auf -heit, -keit und -igkeit in der deutschen Gegenwartssprache / B. E. Oberle. – Heidelberg: Winter, 1990. – 492 S.
8. Ищенко Н. Г. Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка: Дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Нина Григорьевна Ищенко. – К., 2001. – 466 с.
9. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2. Aufl.]. – Berlin, N. Y.: W. de Gruyter, 2004. – 458 S.
10. Radtke P. Die Kategorien des deutschen Verbs: zur Semantik grammatischer Kategorien / Petra Radtke. – Tübingen: Gunter Narr, 1998. – 285 S.
11. Römer Ch., Matzke B. Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung / Christine Römer, Brigitte Matzke. – [2. Aufl.]. – Tübingen: Gunter Narr, 2005. – 236 S.
12. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка // [под ред. Марии Дмитриевны Степановой]. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Середа Н. А. Лексико-словообразовательные варианты аффиксальных производных со значением качества.

Проблема лексико-словообразовательных вариантов аффиксальных производных существительных со значением качества рассматривается в семантическом и прагматическом аспектах. Парадигматические отношения между производными единицами, основывающиеся на интегральных и дифференциальных, семантических и словообразовательных компонентах, позволяют выделить словообразовательные и лексико-словообразовательные варианты производных существительных в современном немецком языке.

Sereda N. A. Lexical and Word-forming Variants of Affixal Derivatives Denoting Quality.

The author examined the problem of lexical and word-forming variants of affixal derivative nouns denoting quality in a semantic and pragmatic aspect. Paradigmatic relations between the derivative units based upon integral and differential, semantic and word-forming components constitute the ground for singling out word-forming, as well as lexical and word-forming proper variants of derivative substantives in the modern German language.